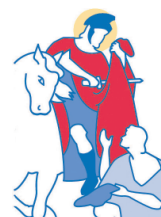

MELANIJA BELAJ
Institut za etnologiju i folkloristiku
Zagreb, Hrvatska

Martinje – o običajima u hrvatskoj vinogradarskoj tradiciji na dan sv. Martina

U hrvatskoj vinogradarskoj tradiciji već dugi niz godina možemo pratiti proslavu Martinja, odnosno obilježavanje dana sv. Martina. U tekstu će se pokušati osvijetliti kompleksna povijest same proslave u okrilju vinogradarske kulture te uputiti na oprez pri razumijevanju njezina komercijaliziranoga oblika u suvremenosti.

Način proslave Martinja u ovom će se tekstu razmatrati iz etnološkoga aspekta, odnosno propitivat će se obilježavanje blagdana sv. Martina u vinogradarskoj kulturi, i to uglavnom, sjeverozapadnoga dijela Hrvatske. Naime, običaji u tom dijelu Hrvatske, osobito na području Hrvatskoga zagorja, apostrofiraju dugu i bogatu martinsku tradiciju te pritom podsjećaju, kako bilježe etnolozi, na vremena kad su se spremali *lajti*, punile *brente* i gdje se uz bučno slavljenje vina obilježavao kraj poslova u polju i vinogradu (Belaj 1992; Šestan 1998).⁹⁹ Martinje se u spomenutom dijelu Hrvatske obilježava *krštenjem mošta* te je popraćeno obilnijom gozбом. U prošlosti, barem prema zapisima u etnografskoj građi, Martinje se obilježavalo u krugu nekoliko seoskih obitelji međusobno povezanih srodstvom ili susjedstvom. Danas je proslava Martinja,

⁹⁹ U publikaciji iz 1992. godine *Martinje – blagdan vina* grupa autora donosi priloge iz različitih aspekata istraživanja vinske kulture na području sjeverozapadne Hrvatske prilikom blagdana sv. Martina, ili Martinja, općepoznatoga blagdana vinogradara.

odnosno običaj *krštenja mošta*, turistička atrakcija i obilježava se na razini šire zajednice.

Hrvati u svojoj pradomovini nisu bili upoznati s pravljenjem vina. To umijeće naučili su od panonskih starosjedilaca, Ilira, Kelta, Grka i Rimljana, koji su bili vješti u uzgoju loze i proizvodnji vina (Šestan 1998; Belaj 1992). Na tu temu u Zagrebu je 1999. godine u Etnografskom muzeju bila postavljena izložba "Vino i tradicija". Autor izložbe etnolog Ivan Šestan istaknuo je tom prigodom antičko porijeklo hrvatskoga tradicijskog vinogradarstva (Šestan 1998).¹⁰⁰ Ovom izložbom i popratnim katalogom Šestan je pokazao karakteristike hrvatske vitikulture i osnovne razlike između tradicija sjevernoga, odnosno kontinentalnoga i južnoga, tj. primorskoga, vinogradarstva, vinarstva i tradicijskoga odnosa prema vinu i pijenju vina.

Iako je običaj *krštenja mošta* uglavnom poznat na sjeverozapadu, diljem Hrvatske postoje uzrečice, obredi i rituali koji povezuju ispraćaj plodnoga dijela agrarne godine s danom sv. Martina o čemu svjedoče zapisi u etnografskoj građi. U Prigorju u okolici Zagreba, Vatroslav Rožić na početku 20. stoljeća zabilježio je sljedeće:

U svetojanskom prigorju na Martinje se vjerovalo sljedeće: Na Martinje velidu, da od mošta postane vini, velidu, da oko polneći na Martinje na sakim jarku mesti vode proteče malo vini. (Rožić 1907: 35–36)

U Samoboru, gradiću u blizini Zagreba, Milan Lang je također na početku 20. stoljeća zabilježio ovo:

Na Martinje postane mošt vinom. Ujutru će tko za šalu pripovijedati, kako su noću tomu i tomu došli tati i pokrali mu sav mošt. U bolja vremena morala je na Martinje doći na stol guska z mlincima i hajden kolač. Uoči Martinja uveče krsti se mošt. Uz obilnu večeru donesu na stol sve vrste mošta, pa se pije, što tko hoće. (Lang 1915: 627)

U prošla vremena, primjećuje Lang, u mnogim kućama obavljalo se *krštenje mošta* kao blagoslov ili večernica u crkvi. Prije večere na stol su se donijele sve vrste mošta, a domaćin ili koji drugi ukućanin govorio je, osobite za tu prigo-

¹⁰⁰ Ivan Šestan smatra da je hrvatsko vinogradarstvo kakvo danas poznajemo i istražujemo antičkoga podrijetla. Smatra kako su grčka i rimska vinogradarska iskustva objedinjena u helenističko doba i kako naša tradicija pokazuje karakteristike i jednoga i drugoga. Niskorastuća loza kakvu nalazimo u južnoj Hrvatskoj nasljeđe je Grka, a ona poduprta kolcem kakvu uglavnom susrećemo u sjevernim krajevima, baštinitimo od Rimljana (Šestan 1998: 54–55).

du složene litanije, a gosti su mu odgovarali (Lang 1915: 627). Josip Kotarski primjećuje kako se u Loboru u Hrvatskom zagorju na Martinje pastire častilo gibanicom i vinom jer je tada bio posljednji izlazak na pašu izvan sela (Kotarski 1917: 199). U prilog ovome zapisu ide i primjedba Vitomira Belaja koji smatra da je došlo do preklapanja običaja završnoga pastirskog praznika, koji se inače vezuje uz dan Svih Svetih (1. studenoga) i Martinja pa je u tom smislu običaje koji obilježavaju Martinje moguće povezati s pastirskim završetkom poslova. Zato im se za taj dan priređuje obilnije jelo i piće (Belaj 1992: 28).

Osim u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske, dan sv. Martina znakovit je i na njezinu jugu o čemu svjedoče sljedeći zapisi. U Grudama blizu Konavala, Pavlina Bogdan-Bjelić uočila je da "... na Martinje koji domaćin istoči vina iz svake bačve, druge godine će mu dobro rodit... O svetom Martinu navrću se bačvice" (Bogdan-Bjelić 1918: 317–320). U Donjem Selu na otoku Šolti također je zabilježeno okupljanje ljudi i proslava te masovno pučko kušanje mladog vina (Zaradija Kiš 2011: 183):

*Na Martinje, popodne poza obida, sjate se na Gornjen putu gotovo svi mišćani, muško i žensko, stari i mladi...
Za kušanje mlada vina, za toliko svita, ko će dat toliko žmuli. Tribalo je doć žmulon, potičen, čikaron i tome slično u ruci oli o žepu. Slobodno je bilo piti svima, ni se mirilo, ali za sir i pršut ni se smilo stat dva puta u red oli nosit doma...¹⁰¹*

Na otoku Braču su govorili: *San Martin, fato vin*. Na dan sv. Martina muškarcu su odlazili jedni drugima na kušanje novoga vina i veselili se. Neki su na štapovima nosili *buraće* (mješine za vino) i pjevalo se:

*Živila braća i sveti Martin,
a kurba bi bi ko ga ne bi pil!* (Miličević 1975: 402)

Martinjem se, kao što je već u uvodnom dijelu rečeno, obilježava kraj poslova u polju, osobito u vinogradu. Naime, dan sv. Martina podudara se s onim razdobljem u godini kad se u agrarnoj sredini dovršavaju svi poslovi izvan kuće i započinju pripreme za zimu. Vitomir Belaj primjećuje kako su uz dan sv. Martina povezani razni običaji koji ga prikazuju kao kalendarsku granicu između dva dijela godine, ljetnoga i zimskoga (Belaj 1992: 22). Ovakvo pro-

¹⁰¹ Sjećanja na martinski običaj kušanja mladoga vina u Donjem Selu zapisao je gosp. Vinko Blagajić (rođ. 1946.) (Zaradija Kiš 2011: 183).

mišljanje godine nije neobično u društvima u kojima je poimanje vremena bilo usko povezano uz agrarni sustav, odnosno uz zemlju i rad na zemlji, kad je o prinosima ljetine i plodova zemlje ovisio život i opstanak zimi. Stoga ne čude ni posebni obredi i običaji vezani uz prijelazna razdoblja godine među koje spada i dan sv. Martina. Takav način podjele vremena bio je dobro poznat u istočnoj Europi i sjevernoj Aziji. Kod kršćanskih naroda granični datumi su Jurjevo, dan sv. Jurja (23. travnja) i Demetrija, dan sv. Dmitra (26. listopada). U srednjoj i zapadnoj Europi, osobito u keltskoj kulturi, ti prijelazni datumi su bili 1. svibnja i 1. studenoga. I danas postoje sjećanja na te dane u kršćanskim obredima, povezanim uz kršćanske blagdane i dane određenih svetaca. Osim toga, reforma kalendara pape Grgura XIII. u 16. stoljeću također je pridonijela nekim preklapanjima pojedinih običaja vezanih uz Sve svete (1. studenoga), Dušni dan (2. studenoga) i Martinje (11. studenoga).

Kult sv. Martina u Hrvatskoj vrlo je star i o tome svjedoče mnoge crkve koje su mu posvećene te čak i sam mjesec studeni koji se u kajkavaca naziva *martinščak* ili pak *martinjski mesec* u Kastavštini. Zanimljivu opservaciju daje Antonija Zaradija Kiš promišljajući porijeklo triju pojmova nastalih, kako ona sama navodi, generacijskim taloženjem pučkih spoznaja i životnih iskustava, a koji se izravno dotiču datuma 11. studenoga kao graničnoga; to su pojmovi: *martinščak*, *martinščina* i *Martinje* (Zaradija Kiš 2002: 199). U rekonstrukciji spomenutih pojmova u povijesnom kontekstu Zaradija Kiš primjećuje kako nije neobično da se sv. Martina na više razina shvaća kao “graničara”, odnosno da se uz njega vezuje pojam graničnosti. Sv. Martin je “vremenski graničar” koji stoji na razmeđu ljetnoga i zimskoga vremenskoga ciklusa kako smo naveli već ranije u tekstu. Također, sv. Martin kalendarski najavljuje skori dolazak zime i vrijeme kada se odaje štovanje svim svetima i umrlima.¹⁰² U prilog porijeklu slavljenja Martinja ide razrada povijesnoga konteksta pojma *martinščine* u kojoj se Zaradija Kiš referira na starije izvore srednjovjekovnoga poreznoga zakona (Zaradija Kiš 2002: 205). *Matrinščina* je još od početaka zagrebačke biskupije bila kaptolska crkvena desetina, odnosno porez koji se morao regulirati do blagdana sv. Martina (Tkalčić prema Zaradija Kiš 2002: 205). Nadalje, Zaradija Kiš objašnjava referirajući se na Tkalčića i Dobronića

¹⁰² Više o preklapanju pretkršćanskih i kršćanskih tradicija vezanih uz datume dana Svih svetih i dana sv. Martina te o rekonstrukciji pojmova *martinščak*, *martinščina* i *Martinje* vidi u radu: Zaradija Kiš Antonija, 2002: “Martinščak, martinščina, Martinje: razvoj kulta sv. Martina u sjeverozapadnoj Hrvatskoj”, *Narodna umjetnost* 39/2, str. 199–215.

na koji je sve način ovaj pojam vezan uz feudalnu daću koja je na kraju godine do datuma 11. studenoga bila jednako važna i feudalcu i seljaku (Zaradija Kiš 2002: 206). Feudalcu jer je namirio svoja očekivanja, a seljaku jer se riješio davanja te je pritom znao s čime raspolaže za iduću godinu ili zimsko razdoblje koje dolazi. Zaradija Kiš primjećuje kako je “Martin poreznik”, kako ga naziva, sigurno bio omražen u širim pučkim slojevima, dok je u feudalnom miljeu bio slavljén i veličán te možda upravo zato današnje ceremonije proslave Martinja možemo povezati i s tom činjenicom – slavlja i veličanja sv. Martina u plemićkim i građanskim krugovima u prošlosti do današnje popularizacije na više razina.¹⁰³

Obilježavanje sv. Martina, odnosno u narodu poznatija proslava Martinja svjedoči o bogatoj vinogradarskoj tradiciji, koja je prema nekim elementima ipak izraženija u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske. No, pojedini elementi proslave Martinja nisu povezani sa samim svecem te u njihovoj rekonstrukciji valja biti vrlo oprezan. Kao što je vidljivo, u južnim vinogradarskim područjima veza sa završetkom poslova u vinogradu i danom sv. Martina sačuvana je u uzrečicama, sjećanjima, usmenoj predaji, književnosti. S druge strane, proslava Martinja u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske vrlo je živopisna i u nju su ušli elementi nekih drugih tradicija, koje nisu povezane sa samim kultom sv. Martina biskupa. Ponegdje, u građi i tekstovima o Martinju spominje se gozba i guska, a posebno je zanimljiva ceremonija *krštenja mošta* koja se na taj dan odvija. *Martinjska guska*, objašnjava Antonija Zaradija Kiš, svoje porijeklo pronalazi u keltskom žrtvenom ritualu prema kojemu se pijetao žrtvovao za zdravlje konja, a time i čovjeka. Kasnije, isti model prema Zaradiji Kiš, pronalazimo u irskoj *martinskoj ptici*, simbolu zdravoga života (Zaradija Kiš 2004: 194–195).

Glavno obilježje proslave Martinja je središnja ceremonija *krštenja mošta* koja se sastoji od mnoštva zdravica i šaljivoga oponašanja crkvenih obreda, osobito blagoslova i čitanja litanija. U tom parodijskom prikazu *krštenja mošta*, odnosno njegove pretvorbe u vino sudjeluje povorka ljudi koja se sastoji od zvonara, sv. Martina biskupa, dva kanonika, dva ministranta i predvodnika grupe. Oni koriste razne rekvizite koji podsjećaju na crkvene i misne predmete, a odjeća im je također prilagođena obredu. Običaj *krštenja mošta* je šaljivi parodijski obred. Prema nekim autorima to je simbioza poganskoga i

¹⁰³ Više o porijeklu hedonističkih uživanja u martinskoj gozbi vidi u istom radu iz prethodne bilješke.

kršćanskoga jer, kao što su se nekada poganski običaji prenosili u kršćanski svjetonazor, tako se u današnje vrijeme u pučkom slavlju krštenja vina događa obratan proces: kršćanska se svetkovina blagoslova vina prenosi u poganski običaj *krštenja mladoga vina* (Zaradija Kiš 2004: 193). Antonija Zaradija Kiš današnji obred krštenja vina promatra kao transponirani kršćanski blagoslov vina koji spominju srednjovjekovni rituali, a korijeni su mu u pretkršćanskim prinosima pića bogovima, osobito u neprilikama što nagovještava rasterećivanje i oslobađanje od tegoba (Zaradija Kiš 2004: 192). Evo primjera iz jednog obreda koji se odigravao u obitelji Milka Tišljara u Virju (druga polovica 20. stoljeća) u kojemu se spominje i Bakus:

Tako mi pomogao otec vinski bog Bakus, krstitelj vinski sveti Martin i podrumar vinski sveti Vincek. (Ričković 1992: 71)

Etnologinja Dragica Cvetan za plešivički kraj (okolica Zagreba) bilježi da se *krštenje mošta* odigravalo “po pravilima” *Križevačkih statuta*, prilagođenih lokalnoj tradiciji (Cvetan 1992: 49). Prema Dragici Cvetan obred *krštenja mošta* započinje pjesmom koja nagovještava dolazak sv. Martina:

Došiel je došiel, sveti Martin, vince bo krstil, ja ga bum pil. Kumek moj dragi, daj se napij, dugo nas ne bu, daj se ga vžij. (Cvetan 1992: 44)

Stihovi su to pjesme *Nikaj na svetu lepšega ni* Josipa Keresturija iz Štrigove, isusovca, povjesničara i pravnika. O spomenutoj pjesmi, tzv. “martinskoj himni”, pisala je Antonija Zaradija Kiš u tekstu o svetomartinskoj baštini Gornjega Međimurja. Naime, analizirajući spomenutu pjesmu, od njezina nastanka početkom 19. stoljeća do današnjih dana, Zaradija Kiš zaključuje kako je, prenošena usmenim putem, ova pjesma doživjela žanrovski prijelaz – iz elegične pjesme u napitnicu (Zaradija Kiš 2013: 165–166). Analizom stihova uviđa se kako je pjesma posveta težačkom životu i kako na neposredan način govori o prolaznosti života, godišnjem ciklusu te posebice prijateljstvu (Zaradija Kiš 2013: 166).¹⁰⁴

¹⁰⁴ *Nikaj na svetu lepšega ni
Nego gorica kada rodi.
Mužek se trudi ter se vrti
Da mu se delo ne zamudi
Došel bu, došel sveti Mihal
Grozdje dozreje, ja ga bum bral.*

*Kad pak dojde Sveti Martin,
On ga bu krstil, ja ga bum pil.
Denes al zutra mrtev nam glas
Vince ostane, ne bude nas.*
(usp. Zaradija Kiš 2013: 166)

Križevački statuti su hrvatske vinsko – pajdaške regule koje imaju istaknuto mjesto u razvoju hrvatske vinske kulture.¹⁰⁵ Do 19. stoljeća postojali su, kako bilježi Tanja Baran, samo u usmenosti (Baran 2005: 66). *Križevački statuti* svjedočanstvo su razvijene hrvatske vinske kulture, osobito u krugovima plemićkih slojeva feudalnoga doba – upućujem na glasovitu vinopijsku organizaciju *Društvo vinskih doktora od pinte* koju je u 17. stoljeću u Vidovcu kraj Varaždina osnovao grof Baltazar Patačić (Baran 2005: 68). Prema Cvetan, prvi ih je zabilježio u tisku svećenik Mikloušić u svojim *Stoljetnim kalendarima*, a kasnije su korišteni iz rukopisa koje su imali poznatiji zagorski vinski pajdaši. U *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* iz 1919. godine, Ivan Milčetić opisao je obred *krštenja mošta* u gradu Varaždinu prema litografskom primjerku iz 19. stoljeća. U 20. stoljeću, obred *krštenja mošta* prenose udruge vinogradara na lokalnoj razini ili ga organiziraju imućnije obitelji pojedinih krajeva i manjih mjesta. Na martinjskim veselicama okupljala bi se vesela družina ljudi, tj. pajdaša, koji se uglavnom, ali ne i nužno, međusobno poznaju. Pozivajući se na tradiciju čije kompleksnosti najčešće nisu ni svjesni,

¹⁰⁵ *Križevački statuti* su nastali prema predaji na dva načina. Prema prvoj predaji stranci su prilikom mnogih vojni i ratova došli u Hrvatsku te su zlorabeći ljubaznost i gostoljubivost domaćina učinili tako da je obično svaka veselica imala žalosni svršetak. To se najviše događalo u vinorodnim krajevima među kojima je bio i kalnički kraj s Križevcima. Varoški sudac je stoga na “spravišćima” (skupštinama) dogovorio pod kojim uvjetima i prema kojem redu se mogu održavati veselice u kojima je strancima dopušteno sudjelovati. I tako su nastali *Križevački statuti*. Druga predaja spominje svađu između Kalničana i Križevčana. Križevčani, ponosni na svoje varoške pravice i status uvijek su pred šljivarima kalničkim isticali prvenstvo. Kalničani su se zbog toga ljutili i obje su regije trpjele zbog međusobne netrpeljivosti između križevačkih purgera i kalničkih šljivara. Tek polovinom 14. stoljeća Kalničani i Križevčani su se pomirili i za tu prigodu sazvano je veliko “spravišće” u Križevcima za koje se kaže da su na njemu utemeljeni *Križevački statuti* (*Križevački statuti* 1973: 9–12). Osim križevačkih postoje i *Koprivničke regule*, *Krapinski vandraček*, *Turopoljski statuti*, *Varaždinski fureš*, *Stubički statuti*, *Zagrebački vinski statuti* (Lozica 2000: 77). Štatuti su, dakle, skup pravila o tome kako se treba ponašati skupina ljudi koja se skupila u posebnim okolnostima, na određenu mjestu i s posve određenim ciljem; da se dobro zabave uz popriličnu potrošnju rujne kapljice (Belaj 1994: 465). Prema Lozici vinske regule su tekst koji se sastoji od dvije cjeline: ceremonije krštenja mošta i propisa ravnjanja za stolom (Lozica 2000: 78). Lozica je o štatutima pisao kao o purgerskom i šljivarskom folkloru, koji pretendira na aristokratsko podrijetlo (Lozica 1990: 152–153). Deset godina kasnije, osvrćući se na Belajevu primjedbu o utjecaju kulture gospode na kulturu naroda (usp. Belaj 1983: 367–380) Lozica je primijetio da su vinske regule i ceremonijali oko krštenja mošta na sjeveru Hrvatske školski primjer “gesunkenes Kulturguta” – pojave kad način života te umjetnička djela viših slojeva nailaze na odjek u narodu, prerađuju se i dalje žive kao sastavni dio folkloru (Lozica 2000: 80).

spomenute skupine ljudi na ovaj način obilježavaju blagdan sv. Martina. Iz privatnih plemićkih prostora, a kasnije i seljačkih, ova se ceremonija preselila u javni prostor i postala središnjom turističkom atrakcijom (prema uvidu u sadržaj web stranica turističkih centara Zagrebačke županije, a i šire u sjeverozapadnoj Hrvatskoj). Također, valja napomenuti kako sama ceremonija dobiva parodijska obilježja upravo ulaskom u javnu sferu i to u situacijama koje vrlo često nisu vezane uz vinogradarsku kulturu. Pritom mislim isključivo na obred *krštenja mošta* koji se odvija u građanskom miljeu, u kafićima u koje se za tu prigodu pozivaju glumci, proizvoljno improvizirajući cijeli obred. Komercijalizacija martinskoga obreda nije toliko loša ukoliko se referira na povezanost s vinogradarskom kulturom, no u nedostatku spomenute reference, postaje neukusnom parodijom.

U doktorskom sam radu pisala o kulturi obiteljske proizvodnje alkoholnih pića, a pritom sam se osobito bavila vinskom kulturom. Prostorno sam istraživanje ograničila na vinorodna područja u okolici Zagreba i to u mjestima: Sv. Ivan Zelina, Velika Mlaka te Plešivica. Obitelji u kojima sam istraživala vinogradarsku kulturu i tradicije koje su uz nju vezuju nisu na ovaj način obilježavale blagdan sv. Martina. Članovi jedne obitelji s Plešivice istaknuli su kako bi na Martinje u podrumu kuće, s nekoliko susjeda, članova šire obitelji i kumova, “krstili mošt”, ali ne prema nekom posebnom obredu već s par riječi blagoslova koje su više bile upućene zahvali na rodnoj godini u vinogradu, nego ceremoniji koja u sebi sadrži elemente kršćanskoga, pretkršćanskoga i dekadentnoga slavlja hedonizma. Obitelji iz Velike Mlake su Martinje obilježavale u kleti (u Vukomeričkim goricama) ili u vlastitom domu u Velikoj Mlaci, moleći se i zahvaljujući na rodnom vinogradu i zdravlju, koje ih je služilo tijekom godine da u vinogradu mogu raditi. Evo jednog iskaza:

*Obično nas je okupio stari japa, moj svekar i navečer prije jela smo izmolili
Očenaš i zahvalili se što nam je grožđe rodilo i što ćemo imati vina. (Š. G. rođ.
1930.)*

Molitva je ujedno bila i obiteljska zahvala za muku i trud koji su se višestruko isplatili, ako je obitelj prodajom vina održavala svoju ekonomsku situaciju stabilnom. U obitelji mladih vinogradara u Sv. Ivanu Zelini gdje je posao preuzela kći gospodina koji je započeo s uzgojem i proizvodnjom vina, Martinje se obilježavalo u krugu obitelji. Posljednjih dvadesetak godina u ovoj obitelji, ali i u mnogim drugim nakon Domovinskoga rata i razvoja selektivnih oblika turizama i nove promidžbene politike, proslava Martinja i blagoslov vinograda

te *krštenje mošta* postali su javna stvar. Mnoge vinogradarske i vinarske obitelji i mimo pajdaških udruženja i grupa, spomenutih u tekstu, organiziraju proslavu Martinja na koju se pozivaju ugledni političari, sportske ili čak estradne zvijezde.

Problem, dakle, nastaje kad se već ionako kompleksna zahvala svecu prenese u javnu sferu u kojoj takva komercijalizirana zahvala, kako sam već prije istaknula, postaje parodijom. Ona je izvučena iz konteksta i nije utkana u cjelokupni proces proizvodnje vina i tretiranja grožđa pa u potpunosti gubi svoj prvotni smisao.

Na tom tragu uputila bih na razmišljanja teologa Mons. Ivana Šaška:

Sveti Martin ima nesreću što se njegova smrt našla u kalendaru na mjestu kada vinski procesi dolaze u završnu fazu. (...) Riječ je o zamjeni dionizijskog kulta i kršćanskih riječi i prepoznatljivoga scenarija do te mjere da neupućen čovjek više i ne razlikuje stvarni obred od parodije, posebice kada tu baštinu podrži i poneki neupućeni svećenik. (Šaško 2014)

Osobno nisam sigurna trebamo li biti strogi u procjeni proslave Martinja na način na koji upućuje Mons. Ivan Šaško. Smatram da sv. Martin ipak nema baš toliku nesreću što se našao u kalendaru po završetku radova u vinogradu. Svaki zemljoradnik i vinogradar ima pravo biti radostan nakon završetka poslova na zemlji i veseliti se što je blagoslovljen plodovima te zemlje na kraju godine. U tom smislu doista nije važno zahvaljuje li se pritom Bogu, sv. Martinu ili kojem drugom kršćanskom svecu. Bitno je znati biti zahvalan, a upravo na to nas uz solidarnost i nesebičnost, upućuje učenje i misija sv. Martina.

U etnološkom promišljanju vinske kulture Vitomir Belaj uočava tri društvena sloja, svaki sa svojim posebnim kulturnim tipom. Jedan od slojeva su seljaci, prema Belajevim riječima, s jednostavnim navadama i obredima usmjerenim prema osiguranju uroda. Drugi je plemićki sloj sa svojim vinskim društvima, a zatim građanski, tzv. purgerski sloj u kojemu su se razvile najpoznatije vinske, uvjetno rečeno, institucije poput *križevačkih statuta*, *krštenje mošta* i *bilikum*.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Bilikum je keramički vrč, najpoznatiji oblik mu je "Čeh, Leh i Meh" koji se sastoji od tri međusobno spojena vrča. Podrijetlo riječi bilikum u njemačkoj je riječi "Willkommen" (dobrodošao). Bilikum je vezan uz običaje napijanja, dobrodošlice i zdravica na sjeverozapadu Hrvatske (Šestan 1998: 40).

Bilikum: *Čeb, Leh i Meh*

Nadalje, primjećuje Belaj, spomenute pojave turistički djelatnici prepoznaju kao turističke atrakcije i dio su raznolike turističke ponude u svim vinorodnim krajevima Hrvatske (Belaj 1992: 19). Nije neobično da kulturna baština postaje dijelom kulturnoga turizma te valja očekivati kako će pretjerana komercijalizacija mijenjati smisao i simboliku samoga običaja. Iscrpne, detaljne studije i rekonstrukcije pojedinih elemenata obreda i rituala te načini njihove kontekstualizacije kroz povijesne, etnološke i filološke radove Antonije Zaradije Kiš, posebno su vrijedni doprinosi istraživanju kulta sv. Martina i njegove recepcije diljem Hrvatske. U spomenutim studijama Zaradija Kiš apostrofira kompleksnost i slojevitost razumijevanja kulta sv. Martina i svojim pomnim istraživanjima poziva na oprez pri shvaćanju današnjih proslava Martinja, koje mnogi, uslijed nerazumijevanja i neznanja, oštro kritiziraju i osuđuju.

Proslava Martinja uz koju se vezuje *krštenje mošta* iz privatne sredine prenesena je u javnu, kroz vrijeme selila se iz jednoga društvenoga sloja u drugi, u različitim kontekstima mijenjala se do ovoga oblika koji poznajemo danas te ju je u tom smislu potrebno i drugačije shvaćati i interpretirati. Nevješte rekonstrukcije samoga obreda često su na pladnju kritike nevještih i neinformiranih kritičara s ograničenim znanjem o povijesti kulta i čak životu samoga sveca te ih ne treba ozbiljno shvaćati niti podrazumijevati.

Kultura proizvodnje i konzumacije alkoholnih pića doista je plodonosno područje istraživanja, osobito u Hrvatskoj, gdje je razvijena kultura vina, njegova proizvodnja i konzumacija. Mnogi etnolozi koji su iz raznih motrišta istraživali tradicijsko i suvremeno vinogradarstvo prepoznaju vino kao

kulturnu pojavu. Vino kao kulturnu pojavu prepoznaju i etnologinje Olga Supek-Zupan i Dragica Cvetan u promišljanju vinogradarstva i ekonomije vinorodnih područja u okolici Zagreba.¹⁰⁷ Ivan Šestan upotrebljava pojam vitikulture pod kojim podrazumijeva kulturu trsa odnosno sve kulturne elemente povezane s vinovom lozom (Šestan 1999: 5).¹⁰⁸ Sve navedeno ide u prilog činjenici da proslavu Martinja i obred *krštenja mošta* moramo promišljati u kontekstu tradicijske i suvremene kulture vinogradarstva, bez obzira smatramo li ih dekadentnim slavljem hedonizma, zabavnim ili nakaradnim društvenim događajem ili parodijom.

Literatura

- Baran, Tanja. 2005. "Križevački statuti u kontekstu razvoja hrvatske vinske kulture". *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci* 7/1: 66–72.
- Belaj, Vitomir. 1992. "Vino u hrvatskoj pučkoj kulturi". U *Martinje blagdan vina*. Željko Obad, ur. Zagreb: Otvoreno sveučilište, 7–38.
- Bogdan Bjelić, Pavlina. 1918. "Koledar. (Konavli u Dalmaciji)". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 23: 317–320.
- Cvetan, Dragica. 1991. "Gorice, vino i klijet – simboli prigorskog regionalnog identiteta". U *Simboli identiteta. Zbornik radova s 23. kongresa Saveza etnoloških društava Jugoslavije*. Dunja Rihtman-Auguštin, ur. Zagreb: X – Press, 225–236.
- Cvetan, Dragica. 1992. "Gorice, vino i klijet". U *Martinje blagdan vina*. Željko Obad, ur. Zagreb: Otvoreno sveučilište, 44–54.
- Kotarski, Josip. 1915. "Lobor. Narodni život i običaji". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 20/1: 53–88 i 20/2: 227–253.
- Kotarski, Josip. 1917. "Lobor. Narodni život i običaji". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 21/1: 46–80 i 21/2: 179–224.

¹⁰⁷ Dragica Cvetan je istraživala društvenost plešivičke klijeti (vinogradarske kućice) i promatrala je klijet kao simbol društvenoga života i kao simbol regionalnoga identiteta Prigoraca (Cvetan 1991, 1992). Olga Supek-Zupan koja je kroz istraživanja ekonomike prigorskoga sela Vinogorja dotaknula temu istraživanja kulture obiteljske proizvodnje i konzumacije alkohola u obitelji (Supek-Zupan 1979) vino promatra kao posrednika u komunikaciji među ljudima (Supek-Zupan 1979, 1987).

¹⁰⁸ Ivan Šestan predlaže složenicu "vitekultura" kao pojam koji u sebi okuplja sve kulturne elemente povezane s uzgojem i konzumacijom vina (riječ je latinskoga porijekla: *viteus* = trs). Riječ je, dakle, o kulturi trsa, što je razvidno i u engleskoj i francuskoj riječi *viticulture* koja podrazumijeva vinogradarstvo (Šestan 1998).

- Lang, Milan. 1922. *Samobor. Narodni život i običaji*. Samobor: "Zagreb" – Poduzeće za grafičku djelatnost (pretpisak izdanja iz 1915.).
- Lozica Ivan. 1990. *Izvan teatra. Teatralni oblici folklora u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa.
- Lozica, Ivan. 1996. "Gesunkenes getrunkenes Kulturgut: vinski statuti pod starimi krovovi". *Narodna umjetnost* 33/2: 401–428.
- Lozica, Ivan. 2000. "Vinski statuti kao stolno kazalište (Šenoa, Gjalski, Matoš, Krleža)". U *Krležini dani u Osijeku 1999*. Branko Hećimović, ur. Zagreb, Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, 76–93.
- Milčetić, Ivan. 1919. "Krštenje mošta". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 24: 319–322.
- Miličević, Josip. 1974/1975. "Narodni život i običaji na otoku Braču". *Narodna umjetnost* 11-12: 399–422.
- Ričković, Marijan. 1992. "Tak su naši stari delali". U *Martinje blagdan vina*. Željko Obad, ur. Zagreb: Otvoreno sveučilište, 68–79.
- Rožić, Vatroslav. 1907. "Prigorje. Narodni život i običaji". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 12: 49–297.
- Rožić, Vatroslav. 1907. "Prigorje. Narodni život i običaji". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 13/1: 16–112.
- Supek-Zupan, Olga. 1979. "Nacrt istraživanja jednog prigorskog sela". *Narodna umjetnost* 16: 57–77.
- Supek-Zupan, Olga. 1987. "Darivanje kao totalna komunikacija". *Etnološka tribina* 10: 7–19.
- Šestan, Ivan. 1998. *Vino i tradicija*. Zagreb: Etnografski muzej.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2002. "Martinščak, martinščina, Martinje: razvoj kulta sv. Martina u sjeverozapadnoj Hrvatskoj". *Narodna umjetnost* 39/2: 199–215.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2004. *Sveti Martin: kult sveca i njegova tradicija u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2011. "Donje Selo u kontekstu europske tradicije sv. Martina". *Narodna umjetnost* 48/2: 165–191.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2013. "Svetomartinska baština Gornjega Međimurja: po antičkim tragovima do 'martinske himne'". *Narodna umjetnost* 52/2: 148–171.

Arhivska građa:

- Belaj, Melanija. 2010. Dijelovi intervjua za potrebe izrade doktorskoga rada: *Etnološki i kulturnoantropološki pristup kulturi obiteljske proizvodnje i uživanja alkohola*. (IEF rkp. 198.)

Internetski izvori:

- Šaško, Ivan. "Razmišljanja izazvana Martinjem". <http://www.biskupija-varazdinska.hr/OLD/Aktualno/A071.HTM> (pristup 1. 6. 2014.)